

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА В ПРОЦЕСІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

**О.О. Ляховець, кандидат економічних наук.
Чорноморський державний університет ім. Петра Могили**

© Ляховець, О.О., 2014.

Стаття отримана редакцією 30.05.2014 р.

Вступ. Загальновизнаним є той факт, що економіка України, незважаючи на політичну й соціально-економічну кризу, повинна рухатись уперед, вирішуючи при цьому низку головних завдань: поліпшення суспільного добробуту, підвищення темпів економічного зростання, розвиток інноваційного підприємництва тощо. В ідеологічному плані такі цілі є взаємопов'язаними і можуть бути реалізовані паралельно через механізми технологічної та інституційної модернізації економіки. Модернізація змінює модель економічної поведінки і супроводжується низкою суспільно-економічних та політичних перетворень, які врешті-решт забезпечують сприятливе інституційне середовище для досягнення основних цілей національного господарювання.

Модернізація у сучасному сенсі передбачає оновлення технологій, інститутів, соціально-економічних та політичних відносин. Утім технологія визначає лише частину економічного результату діяльності фірми, інша частина залежить від існуючого інституційного середовища й від того, наскільки «ефективно» керівник фірми зможе працювати в певних інституціональних умовах [12, с. 641]. Адже у будь-якому ринковому середовищі укладання угод супроводжується трансакційними витратами, що не включаються до ціни блага та впливають на ефективність угод. Тож економіка має прагнути до інституціональної структури, яка б сприяла скороченню таких витрат. Саме це стимулюватиме ринкових агентів на інвестування, розвиток інноваційних видів діяльності, технологічне переоснащення тощо.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Розвиток положень інституціональної теорії в контексті створення інституційного середовища для економічної трансформації, розвитку підприємства та модернізації економіки розглядався в дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців: А.Н. Анісімова, Є.Г. Бакланової, М.С. Данько, В.Є. Дементьєва, О.В. Длугопольського, В.Д. Дрозда, К.З. Назирова, Д. Норта, В.В. Сіліна, Г. Скворцової, А.Є. Шастітка, Н.В. Юргеля та інших. У них розкриті окремі аспекти формування інституційного середовища з метою забезпечення економічного зростання та розвитку бізнесу, інноваційного розвитку, переходу до ринкового способу господарювання тощо. Утім повною мірою не виявлено системи формальних і неформальних інститутів, які найбільше сприяють модернізації, та тих, що її гальмують.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей становлення системи інститутів національної економіки з метою її модернізації. Для досягнення цієї мети в дослідженні розв'язуються такі завдання:

- 1) аналіз сутності поняття «інституційне середовище»;
- 2) визначення особливостей становлення інституційного середовища в процесі модернізації національної економіки;
- 3) аналіз змін інституційного середовища національної економіки.

Основний матеріал і результати. Поняття «інституційне середовище» має досить різноманітну інтерпретацію в сучасних дослідженнях. Деякі визначення наведені в табл. 1.

Таблиця 1. Підходи до визначення поняття «інституційне середовище»

Автор	Визначення
Норт Д. та Девіс Л. [13]	Основоположні політичні, соціальні та юридичні правила, що створюють базис для виробництва, обміну, розподілу і споживання.
Силин В.В. [9].	Інституційне середовище не є простим набором відповідних інститутів, його можна вважати особливого роду інститутом (матрицею розвитку або вектором, що визначає напрям розвитку) вищого порядку. Вона визначає основний напрям розвитку системи, а також ті орієнтири, на основі яких відбувається відбір найбільш ефективних і соціальних інститутів.
Скворцова Г. [10]	Інституціональна складова економіки, що проявляється в особливостях функціонування бізнесу, обумовлених його юридичним статусом та ступенем досконалості організаційної структури, досягнутої в рамках природної еволюції. Проявляється вона і в законодавчій підтримці приватного підприємництва і, зрештою, в регулюючій діяльності держави, що стимулює бізнес або ставить його в певні обмежувальні рамки, виходячи з проповідуваних принципів економічної політики.
Данько М.С. [3]	Фундаментальні політичні, соціальні, юридичні правила, в межах яких здійснюються процеси виробництва та обміну (конституційне, виробниче, контрактне право); правила, що регулюють відносини у приватному секторі (теорія про власність); правила поведінки економічних агентів на договірній основі (теорія корпорацій, теорія регулювання структур); специфічні правила поведінки економічних агентів (звичаї, традиції, моральні, етичні та релігійні установи).
Юргель Н.В. [14]	Сукупність наявних у суспільстві інститутів, об'єднаних у деяку інституціональну систему.

Із наведених визначень можна зробити висновок, що Д. Норт та Л. Девіс, М.С. Данько, Н.В. Юргель розглядають інституційне середовище як сукупність (систему) політичних, соціальних та юридичних правил, в той час як Силин В.В. розглядає інституційне середовище як окремий інститут більш високого порядку, ніж інститути, що його утворюють, та який має конкретну ціль свого функціонування. Такий підхід, очевидно, виходить з того, що всі формальні інститути поділяються на правила нижчого порядку та вищого порядку. Г. Скворцова у свою чергу аналізує сутність інституційного середовища у вузькому сенсі як особливості (умови) функціонування бізнесу. Отже, незважаючи на розгляд поняття «інституційне середовище» в різних площинах, його сутність зводиться до системи інститутів, які й визначають особливості або умови, в котрих функціонують ринкові агенти.

Створення системи ефективних інститутів стає базою для полегшення ринкового обміну, що спонукає ринкових агентів більш активно здійснювати господарську діяльність, а часто й знижувати ціни, відсоткові ставки, які певною мірою включають у себе витрати на здійснення трансакцій. Зокрема, Д. Норт [8, с. 78] наводить приклад, коли в Нідерландах у XVII столітті та в Англії на початку XVIII століття різке падіння облікових ставок було викликано розвитком інститутів капіталу. Розвиваючи думку Р. Коуза про віднесення затрат, що виникають при використанні цінового механізму, до трансакційних, Н.В. Юргель вважає, що сума трансакційних витрат, пов'язаних із будь-яким видом бізнесу, являє собою своєрідну ціну, яку має сплатити бізнесмен для того, щоб отримати бажану ціну за свої товари та послуги. Іншими словами, сума трансакційних витрат – це ціна бізнесу. Але якщо ціни товарів і послуг регулюються ринком шляхом узгодження попиту і пропозиції, то ціна бізнесу може регулюватися його організацією [14, с. 39]. Коли сума трансакційних витрат стає надто високою при веденні бізнесу, тоді його організація і зміст бізнесу вступають у протиріччя, розв'язання якого знаходиться у трансформації такого бізнесу: технологічному переоснащенні; зміні форми організації бізнесу (застосуванні організаційних інновацій); зміні виду економічної діяльності тощо, а отже, модернізації.

Інституційне середовище, що сприятиме модернізації, має містити ряд опорних або іманентних модернізації інститутів. За визначенням В.Є. Дементьєва [1, с. 102], «як опорні інститути модернізації припустимо розглядати таку інституційну структуру економіки, яка реформується, що здатна забезпечити розв'язання актуальних завдань модернізації країни з урахуванням наявних обставин».

Така інституційна структура може включати як обов'язкові інститути, без яких реалізація будь-яких реформ неможлива, так і специфічні, що обумовлюються історичними,

економічними та політичними особливостями розвитку кожної окремої економіки. Західні економісти схилиються до думки, що такими інститутами мають стати:

- відкрита ринкова економіка, ліберальні ціни, низькі митні бар'єри;
- домінування приватної власності при її жорсткому захисті;
- дотримання договірних зобов'язань;
- демократична політична система тощо.

Зокрема, більшість зазначених цілей становили основу «Вашингтонського консенсусу» як сукупності реформ, що мають привести постсоціалістичну економіку до формування ринкового типу господарювання.

Дослідники Інституту економічної політики імені Є.Т. Гайдара вбачають інституційну основу для проведення модернізації лише в наявності гарантій базових прав (недоторканість особистості, свободи слова та приватної власності), елімінуючи вплив більш «прагматичних» інститутів, таких як податкова система, банківські інститути, підприємницьке право тощо [6]. З іншого боку, деякі країни (наприклад, Китай, Тайвань тощо) змогли здійснити модернізацію і без зазначених вище інститутів, за умов авторитаризму.

Роль окремих соціальних інститутів, які поширені в провідних країнах світу і які частково згладжують негативні ефекти реформ, також є важливою. До таких інститутів належать ті, що супроводжували розвиток провідних держав світу, а саме соціальне страхування та інститути розв'язання соціальних конфліктів [1]. Суспільства, в яких є механізми порозуміння держави й суспільства, більш схильні до швидких перетворень та до адаптації імплантованих інститутів з метою модернізації.

Інституційне середовище, як було визначено вище, включає як формальні, так і неформальні інститути. Науково підтверджено, що для формування сприятливих умов економічного розвитку мікро- і макросистем обидва типи інститутів мають значення [12].

Структура інституційного середовища, що має сприяти модернізаційним перетворенням, передбачає наявність політичних, економічних та соціальних інститутів. За дослідженням Д. Норта [8, с. 78], початкове виникнення політичних інститутів, що визначають «ефективні» права власності, неодмінно викличе розвиток економічних інститутів, які сприяють ринковому обміну. При цьому витрати на кожну транзакцію значно скорочуються, а загальна кількість транзакцій зростає. Постає питання, як у таких умовах спонукати ринкових агентів до транзакцій, спрямованих на модернізаційні перетворення, а саме: придбання нових технологій, навчання персоналу, продукування інновацій?

Відповідь на це питання неоднозначна, адже, як доводить історія, становлення інститутів, їх зміни, які приводили до певних економічних наслідків, є малоконтрольованим процесом, що характеризується «невизначеністю та нестійкістю, відсутністю достовірної інформації відносно майбутнього економічного розвитку» [14, с. 37].

Тож у процесі формування інституційного середовища для модернізації економіки уряди країн, які проводять реформи, зіштовхуються з двома основними проблемами:

1) ступінь маневреності інститутів, що становили основу інституційної структури економіки до модернізаційних процесів, спричиняє величезний вплив на сприйняття нових реформ. Одним із таких інститутів є довіра. У широкому сенсі довіра в ринковому середовищі є одним з визначальних факторів, який зумовлює реалізацію транзакцій на ринку, успішність проведення певної політики тощо. На переконання дослідників [5, с. 32], «невизначеність результатів реформ призводить до того, що для окремого виборця ризику настільки великі, що він особисто може віддати перевагу не підтримувати їх проведення, хоча для більшості населення довгостроковий результат реформ буде позитивним (у рівновазі Неша більшістю *ex ante* буде прийнято рішення голосувати проти реформ, хоча *ex ante* реформа була б схвалена)». Фінансово-економічні кризи підривають довіру громадян до державних, фінансових інститутів, а також до добродійної мотивації та взаємної підтримки;

2) дослухаючись до міжнародних організацій, які частково фінансують окремі реформи, уряди намагаються трансплантувати інститути, що еволюційно утворилися в інших суспільствах та економіках, у національну інституціональну систему. Це може призвести до непередбачуваних результатів. Хоча правила ті самі, але механізми і практика контролю та примусу до дотримання цих правил, норми поведінки й суб'єктивні моделі гравців інші. Це змінює стимули до господарської діяльності, укладання угод та оцінку наслідків таких угод ринковими агентами. Без відповідної модифікації, трансформації чи адаптації ці інститути або найчастіше перетворюються на патологічні утворення, так звані «патоінститути», або в

загальноприйнятій термінології – на інституційні пастки. По суті, вони утворюються з метою приведення всієї інституційної системи в стан певної рівноваги, в якій агенти усвідомлюють новостворені правила та слідує їм, незважаючи на високі транзакційні витрати, адже недотримання правил збільшить ці витрати значною мірою.

Джерелом утворення інституційних пасток може бути неконгруентність (неузгодженість) інститутів – економічних, політичних, соціальних та ідеологічних. У сучасній економіці України до таких пасток слід віднести:

- рентоорієнтовану поведінку;
- відсутність надійних механізмів захисту прав власності;
- низький рівень довіри до держави серед певних верств населення;
- і як наслідок – високі транзакційні витрати.

Компенсаторних механізмів для покриття таких витрат в Україні не створено, адже держава в умовах кризи не в змозі підтримувати стабільне стимулювання розвитку підприємництва, у тому числі й інноваційного. Крім того, на думку дослідників, в умовах кризи слід орієнтуватися не на створення компенсаторних інструментів та інститутів, а на фактори, що сприяють зміцненню довіри у суспільстві, у тому числі забезпечення широкої підтримки підприємництва на всіх рівнях [2, 11]. Цей важливий аспект формує тип суспільних груп, які можуть або сприяти розвитку, або навпаки, гальмувати його. Так, суспільство будь-якої держави може бути умовно поділене на дві категорії: «групи Патнема», цілями діяльності котрих є досягнення суспільних вигод, співпраця, координація дій, підвищення «прозорості» влади, та «групи Олсона», які мають власні цілі, створюють і розподіляють блага виключно між членами клубу. У процесі аналізу розвинутих країн було визначено, що у країнах з розвинутим інституційним середовищем, високим рівнем довіри до влади та значним обсягом ВВП на особу домінують «групи Патнема» (з окремими винятками) [4].

Отже, модернізація економіки передбачає дотримання низки мінімальних інституційних вимог щодо складу політичних, економічних, соціальних та ідеологічних інститутів (див. рис. 1).

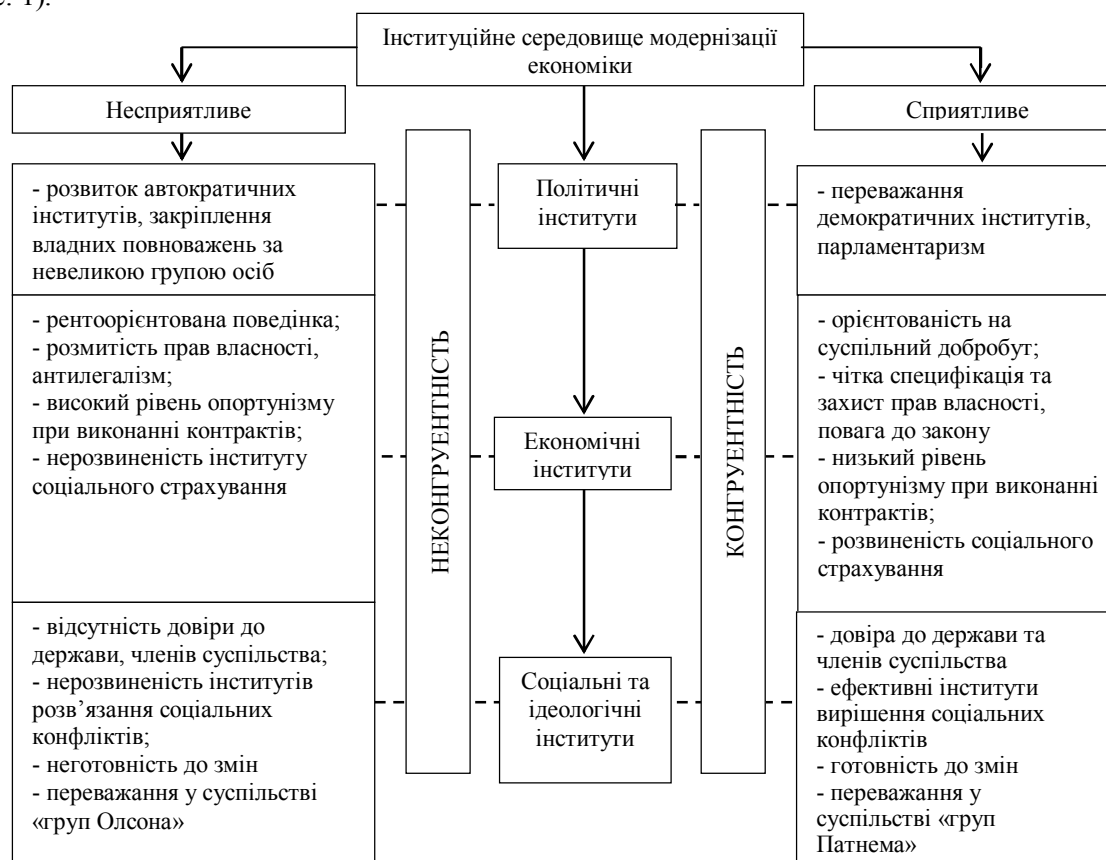

Рис. 1. Характеристика елементів інституційного середовища модернізації економіки

Держава створює інституційне середовище, що має відповідати новому типу соціально-економічної системи [7, с. 154], яка сформувалася внаслідок модернізації економіки. Ігнорування ряду інституційних умов значно збільшує трансакційні витрати, а значить, робить той чи інший ринок непривабливим для інвесторів і непридатним до ефективних реформ унаслідок відсутності довіри та посилення інерційних інституційних процесів.

Так, серед наведених на рис. 1 умов сприятливого інституційного середовища в Україні достовірно наявні лише дві – переважання демократичних інститутів і готовність до змін; ще чотири елементи системи перебувають у стані позитивної динаміки розвитку з різним ступенем прояву, зокрема орієнтованість на суспільний добробут; довіра до держави та членів суспільства; ефективні інститути вирішення соціальних конфліктів і поширення у суспільстві «груп Патнема».

Щороку Світовий банк здійснює оцінювання інституційного середовища для започаткування бізнесу (доповіді «Ведення бізнесу» [15]) у понад 180-ти країнах світу, удосконалюючи систему індикаторів. Україна також включена до переліку цих країн. У табл. 2 наведено деякі показники за період 2007 – 2014 рр., які являють собою оцінку формальних правил інституційного середовища економіки, що виявляє придатність до здійснення модернізації.

Таблиця 2. Індикатори інституційних умов ведення бізнесу в Україні

Назва індикатора	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.	ОЕСР 2014р.
<i>Сприятливість ведення бізнесу (місце)</i>	139	145	142	145	152	137	112	96	-
<i>Реєстрація підприємств (місце)</i>	109	128	134	118	112	50	47	76	-
- вартість реєстрації (відсотки від доходу на одну особу)	7,8	5,5	5,8	6,1	4,4	1,5	1,3	1,2	3,4
<i>Забезпечення виконання контрактів (місце)</i>	46	49	43	43	44	42	45	43	-
- судові витрати (% від вартості позову)	41,5	41,5	41,5	41,5	41,5	41,5	43,8	46,3	21,4
<i>Легкість отримання кредиту (місце)</i>	68	28	30	32	24	23	13	17	-
- індекс юридичних прав (0 – 10 балів)	8	9	9	9	9	9	9	8	6
<i>Розв'язання неплатоспроможності (місце)</i>	140	143	145	150	156	157	162	142	-
- коефіцієнт повернення коштів (центів на долар)	9,1	9,1	9,1	7,9	8,9	8,7	8,2	8,6	71,9
- вартість (відсотки від вартості об'єкта нерухомості)	42	42	42	42	42	42	42	42	8,8
<i>Захист інвесторів (місце)</i>	141	142	109	109	111	117	128	-	-
- індекс відкритості (0 – 10 балів)	1	1	5	5	5	5	5	4	6,6
- індекс захисту прав інвесторів (0-10 балів)	3,7	3,7	4,7	4,7	4,7	4,7	4,3	4,8	6,3
<i>Сплата податків (місце)</i>	177	180	181	181	181	165	164	108	-
- загальна податкова ставка (відсотки від прибутку)	57,3	58,4	57,2	55,5	57,1	55,4	54,9	52,9	41,3

Джерело: Світовий банк [15]

Як видно з табл. 2, деякі реформи в Україні привели до поліпшення окремих складових інституційного середовища, а саме за період 2007 – 2014 рр.: зріс рейтинг сприятливості ведення бізнесу (зі 139 до 96); реєстрації підприємств (зі 109 до 76); легкості отримання кредиту (із 68 до 17); сплата податків (зі 177 до 108); захист інвесторів (зі 141 до 128). За деякими показниками поліпшення не відбулися або відбулися незначно, а саме: забезпечення виконання контрактів (із 46 до 43); розв'язання неплатоспроможності (зі 140 до 142).

Порівняно з країнами ОЕСР Україна має переваги лише за двома з наведених показників: у вартості реєстрації бізнесу (1,2% від доходу на одну особу порівняно з 3,4%) та у забезпеченні юридичних прав кредиторів і позичальників (8 балів проти 6).

Інші показники характеризують більш високі транзакційні витрати на здійснення інвестицій, започаткування бізнесу чи відновлення його платоспроможності. Так, високий рівень оподаткування (52,9% порівняно з 41,3% в ОЕСР) стимулює до уникнення або ухилення від сплати податків резидентів, а також до порівняно нижчої рентабельності інвестицій для зовнішніх інвесторів. Гіршими є показники відкритості інформації для інвесторів та захисту прав інвесторів. Судові витрати на забезпечення виконання контрактів відносно більше ніж удвічі (46,3 проти 21,4%). Катастрофічно низьким є й повернення заборгованості при банкрутстві підприємств, а саме лише 8,6 центів на долар проти 71,9 в країнах ОЕСР. Слід зазначити, що країни ОЕСР об'єднують 34 країни світу, більшість з яких є найбільш розвиненими.

Висновки. Отже, для здійснення модернізаційних змін в Україні ще не склалося повноцінне інституційне середовище, яке повною мірою відповідало б національно-культурним, історичним, політичним та економічним особливостям нашої держави. У свою чергу саме на державу покладається завдання пошуку такого особливого шляху розвитку, який дозволяє ефективно імплементувати і розвивати іманентні інститути модернізації економіки. Це обумовлює необхідність не просто імпортувати, трансплантувати іноземні (більшою мірою західні) інститути, а культивувати власні. Відомі приклади німецького, японського чуда, феномен «стрибка тихоокеанських тигрів» пояснюється в більшості своїй свідомо регульованим вбудовуванням імпортованих інститутів і відповідних їм інституційних форм у суспільно-економічне життя, а також модернізацією власного інституційного середовища.

Іншим завданням виступає побудова такої інституціональної структури у процесі модернізації економіки, яка була б здатна підтримувати саморозвиток, тобто забезпечити дотримання параметрів інерційності цієї системи. Це багато в чому буде визначати траєкторію подальшого розвитку держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анисимов А.Н. Модернизация российской экономики и государственное управление / А.Н. Анисимов, В.Е. Дементьев, А.Г. Поршнев. – М.: КомКнига, 2006. – 376 с.
2. Бакланова Е.Г. Незащищенность прав собственности: последствия для «догоняющего» развития / Е.Г. Бакланова // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1(3). Т.2. – С. 17 – 22.
3. Данько М.С. Роль інституційних трансформацій в забезпеченні інноваційного розвитку / М.С. Данько // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 4. – С. 97 – 109.
4. Длугопольський О.В. Інституційний вимір розвитку соціального капіталу: теоретико-методичні та прикладні аспекти / О.В. Длугопольський // Економіка України. – 2012. – № 12. – С. 17 – 29.
5. Дрозд В.Д. Модели экономического роста в свете институциональной теории / В.Д. Дрозд, С.Ф. Быконя // Економіка і управління. – 2012. – № 4. – С. 28 – 34.
6. Импортированные институты в странах с переходной экономикой: эффективность и издержки: [текст] / [В. Мау и др.] ; под ред. В. Мау. – М.: ИЭПП, 2003. – 234 с.
7. Назыров К.З. Роль государства в институциональном преобразовании трансформационной экономики / К.З. Назыров // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2013. – № 2. – С.152 – 157.
8. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение / Д. Норт // THESIS: Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – Т. 1. – Вып. 2. – М.: Начало-пресс, 1993. – С. 69 – 91
9. Силин В.В. Институциональная экономика [текст] / В.В. Силин, Н.М. Улицкая. – М.: Московская академия рынка труда и информационных технологий, 2012. – 82 с.

10. Скворцова Г. Структурные и институциональные факторы экономического роста / Г. Скворцова // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – № 3. – С. 73 – 81.
11. Ткач В. Ми всі мусимо перезастібнутися / Валентин Ткач // Дзеркало тижня. Україна. – 18 жовтня 2013 р. – № 38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/socium/mi-vsi-musimo-perezastibnutisya_.html.
12. Чубрик М. Влияние институциональной среды на развитие бизнеса в странах с переходной экономикой / М. Чубрик // Эковест. – 2004. – № 4. – С. 637 – 652.
13. Шаститко А.Е. Неинституциональная экономическая теория [текст] / А.Е. Шаститко. – 2-е изд. – Москва: ТЕИС, 1999. – 465 с.
14. Юргель Н.В. Формирование институциональной среды в переходной экономике как условие минимизации транзакционных издержек / Н.В. Юргель // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Вып. 103-3. – 2006. – С. 37 – 40.
15. Doing Business: Measuring Business Regulations / World Bank Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/>.

УДК 338.1

Ляховець Олена Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки. Чорноморський державний університет ім. Петра Могили. **Формування інституційного середовища в процесі модернізації економіки.** Розглянуто проблеми визначення складу інститутів, що формують інституційне середовище для модернізації економіки. Проаналізовано риси інституційного середовища, що може сприяти або не сприяти модернізаційним процесам. Визначено стан та перспективи зміни інституційного середовища української економіки з метою запровадження модернізаційних реформ.

Ключові слова: інституційне середовище, транзакційні витрати, формальні й неформальні інститути, конгруентність, модернізація.

УДК 338.1

Ляховец Елена Александровна, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории и международной экономики. Черноморский государственный университет им. Петра Могила. **Формирование институциональной среды в процессе модернизации экономики.** Рассмотрены проблемы определения состава институтов, формирующих институциональную среду для модернизации экономики. Проанализированы черты институциональной среды, которая может способствовать либо не способствовать модернизационным процессам. Определены состояние и перспективы изменений институциональной среды украинской экономики с целью реализации модернизационных реформ.

Ключевые слова: институциональная среда, транзакционные издержки, формальные и неформальные институты, конгруэнтность, модернизация.

UDC 338.1

Liakhovets Olena Oleksandrivna, PhD, Associate Professor, the Department of the Economic Theory and International Economics. Petro Mohyla Black Sea State University. **Formation of the institutional environment in the process of economy modernization.** The problems of determining the composition of the institutions which form the institutional environment for the economy modernization are under consideration. The features of institutional environment supporting or not supporting modernization process are analyzed. The state and the prospects of institutional environment changes in Ukrainian economy with the purpose of modernization reforms implementation have been determined.

Keywords: institutional environment, transaction costs, formal and informal institutions, congruence, modernization.